

Gjuro Stjepan Deželić

Surka

Pripovijetka iz našega vremena

eLektire.skole.hr

*A' mint érzek 's gondolkodom.
Akként élem napjaim';
Csak szivemhez ragaszodom,
Midőn zengem dalaim'.*
Kisfalud Šandor.¹

I. Ples

I vi valjda znate da je zagrebački kazino otvoren prvoga ožujka god. 1827. sjajnom igrankom.² Ja sam tu bio kano jurat. Imah naslov s kojim nije bio uredno skopčan nijedan dinar plaće, ali sam ipak vrlo lijepo živio, ne samo zato što sam si mogao i dvogubo onoliko zaslužiti koliko se danas daje prislušnikom županijskih stolova,³ nego je naša kasta bila veoma odlikovana, a mi pozivani i osobito primani na zabave, veselja, balove i sva-tove.

Još se danas sjećam kako je o prvom plesu zagrebačke kazine zavladao bio jedan glas u javnom mnenju, da je bio ljepši od ma kojega plesa zagrebačkih biskupa, što su ih davali svake mesojeđe.⁴ I meni je prvi kazinski ples ne samo što bijaše veoma krasan, nego i rad nješta drugoga, ostao u živoj uspomeni.

Kazino bijaše prvo društvo u Zagrebu koje su si Hrvati s raznih strana domovine »subskripcijom« utemeljili i gdje su se na dogovore i zabave sastajali. Kazinu je stvorila potreba međusobnoga spoznanstva, a ne revnost stranačka; u nas je i tada bilo razlike mnjenja, da pizme i jala, koterija i pojedinica politikaša, ali nije bilo stranaka s političkim programom, kako ih imamo danas; u nas je cvaio kućevni život i vladala ljubav među svojim i znanci, ali javnoga života imasmo vrlo malo, pa i ono malo u tako uskih granicah, da je skoro svako selo držalo se samo svojih običaja i svoga naglašivanja riječi. Koliko dištrikta, toliko bijaše dijalekta, pa nije ni čudo, što su hrvatski narod bili rascijepali skoro u toliko naroda, koliko su mu nadjenuli imena mjestopisnih ili naslova političke uprave.

¹ Mađarski: Kako ćutim i mislim tako i živim; slijedim samo srce moje, kada pjevam pjesme svoje (op. urednika *Dragoljuba*). *Sándor Kisfaludy* (1772-1844), popularni mađarski romantičarski lirski pjesnik, brat Károlyja Kisfaludyja, poznatijeg mađarskog dramskog pisca, utemeljitelja mađarske nacionalne drame.

² »Mađarski kazino«, sastajalište, klub i čitaonica Mađara i mađarona u starom Zagrebu, smješten u palači Pejačević-Amadé u Demetrovoj ulici 1, koja je od 1797-1834. godine bila i kazalište, a od 1868. godine do danas u njoj se nalazi Hrvatski prirodoslovni muzej.

³ *Prislušnik* – početnik, vježbenik u sudbenoj struci, askultant. *Županijski stol* – županijski sud.

⁴ Od sredine 18. stoljeća zagrebački biskupi, a osobito Maksimilijan Vrhovac, organizirali su plesove i zabave za različite prigode, najčešće u doba poklada. Primjerice, Vrhovac je priredio svečani ples u čast dolaska cara Franje II. u Zagreb 1818. godine.

Odbor koj je nastojao oko utemeljenja kazine bijaše vrlo sretan u izboru sredstva kojima da se društvo što brže sastavi. Svrhom društva izjavi: da će širiti međusobnu ljubav i spoznanstvo sastanci i zabavama, a povjeri mlađim Hrvatima, osobito juratom, da nastoje iz svih sila oko toga da prva društvena zabava bude što sjajnija, kako će poslije u društvo pristupiti što više vlastele i građana.

Te zime imasmo dva znamenita plesa, i to na rođendan cara Franje⁵ 12. veljače kod zapovijedajućega đenerala baruna Radivojevića⁶ bal-paré, a 17. i. mj. trgovački ples, u reduti tadašnjega kazališta, u kom se je predstavljalo samo njemački.⁷ Ne čudite se što jošte nisam zaboravio dana tih dviju zabava; mnogo sam na njih mislio, želeć da ih juratom za uređenje povjereni ples daleko natkrili.

Naše je dakle bilo »agitirat« da dođe što više krasnoga spola i da bude što sjajnije obučeni; meni to bijaše prva agitacija u prilog javnomu životu naroda našega; šta i koliko sam činio, ne spada ovamo, nu to kazati mogu da sam i ja kazini pribavio mnogo prijatelja i prijateljica.

U to doba doveo me urbarijalski posao u Kiš-Imbrovec, kuriju⁸ grofa B**; tu do onda nijesam bio. Imaše on više imanja, ali ovo mu bje najmilije, valjda radi prekrasne okolice, i tu je s veće strane⁹ stanovao.

Razvalinu stare gradine vidjeh s daleka na obronku prigorja; ono je, pomislih, spomenik turskoga barbarstva a hrvatskoga junaštva i svjedok jadovitih nepogoda vremena. Zidan dvorac, u kom je stanovala gospoština, bijaše u dolini među stajami i hambari; gusto ga je granje grlilo, a uza nj hujio brzi planinski potocić; selo kmetskih kuća bijaše otud podaleko.

Rad dolazah drumom k tomu usamljenu gradu, učini mi se ubavan i – tužan. Pa neka mi tko kaže, rekoš, da zimi ima šta na selu lijepa. Ima l' išta što srce veseli? Ništa no inje po drveću i pustoš, u kojoj možeš provoditi eremitski život, neprekidan ničim do lajanjem vašaka i kvakanjem crnih gavranova. A ova zima bijaše u naših predjelih dosta blaga; jer je samo poslije Božića nekoliko dana držala ljuta, ciča studen; inače bijaše i suha, dočim su nam s drugih strana dolazile vijesti da je snijeg zapao koliki su najvišji ljudi.

Bijah tu poslom zabavljen četiri ili čini mi se pet dana, i ne mogu se potužiti da sam ih i uz mrtvu prirodu proživio neugodno, premda mi se »édes Bandi«,¹⁰ kako si je grofica zvala muža grofa, činio prava zlovolja, jer je strašno teremtetesao na svoje proklete

⁵ *Franjo II.* (1768-1835), austrijski car od 1792. godine do smrti, posljednji car Svetog Rimskog Carstva (do 1806.).

⁶ *Pavao Radivojević* (1759-1829), austrijski general, istakao se u napoleonskim ratovima. Od 1814. zapovijedajući general Karlovačko-varaždinskoga generalata u Zagrebu.

⁷ U prvoj polovici 19. stoljeća u zagrebačkom kazalištu predstave prikazuju pretežno njemački gostujući glumci i talijanski operni izvođači. Tek je 24. studenoga 1860. godine, nakon pada Bachovog apsolutizma, glumac Vilim Lesić u poznatom incidentu potjerao s pozornice njemačke glumice i rekao: »Od sutrašnjeg dana će se na hrvatskim pozornicama govoriti samo hrvatski jezik«.

⁸ Da budu rodoljubne čitateljice razumjele sve iz našega starodavnoga ustava, nam je riječi protumačiti kojih pripovijedatelj nije opisom razjasnio. Kurija zvaše se u nas i Ugra kuća svakoga plemića. (op. urednika *Dragoljuba*)

⁹ s *veće strane* – većim dijelom, ponajviše.

¹⁰ Mađarski: Dragi Andrija (*Bandi* je ime od milja od mađ. András).

kanásze¹¹, juhásze¹², lovasze¹³ i kako si je sve služinčad krstio; a razumjeva se, da su ga više puta kroz dan žestoko razljutili kućni stražari i hrti Bundaš i Czigány, Szelló i Veszösi.¹⁴ Nu imam mu to reći u pohvalu da sam vidio na dvorištu deres¹⁵, ali tih danah da nije na njem nitko bio batinjan. Tamošnje plemenite općine načelnik Stjepan Orehovič, s kojim sam svaki dan imao posla, a koga je grof u mojoj prisutnosti zvao sad hadnágy Istvan,¹⁶ sad Orehoczi, reče mi da je njihova grofovska milost jako dobro gospodarstvo i da već nije nitko od kmetova bio na onom derešu otkad je mlada milostivna gospa grofica u Imbrovcu.

Saznav da je grof Andrija B** već davno istupio iz vojske kao ritmajstor, pomislih da još uvijek ne može odviknuti vici, kojoj je među svojim slobodnjaci priviknuo, inače da je dobra srca!

I premda već starac između 50 i 60 godina, bijaše ipak svaki dan u redu kao vojnik na paradi; sijeda mu kosa glatko počesana; brci mu se na tanko namazani uzvili pod oči; a moram priznati da mu je modra atila sa srebrnim gumbi lijepo pristala, kano i tijesne hlače, izgubivše se u laštenih čizmicah, kojim su na petah zvonile srebrne ostruge.

A i kako da se starac ne kiti uz onako krasnu gospoju? Lice njeno zora bijela, crne oči žeravice, usne rujne jagodice, a obrve pijavice, gusti prami, ures dičan, stas vilinski i prsa puna, sve tako uredno, kako se je samo razviti moglo u krasne dvadeset-trigodišnje gospoje.

Kako da se ne nastoji dopasti ženi, koja je i vrlo dobra duša? Trebaše ju samo vidjeti, kolikom njegom, i kakvom ljubežljivošću nastojaše oko svoje malahne Irme, koja je istom počela hoditi. Da, lijepi onaj anđelak imaše milu ljubeznu mater, koja ga je sudeć po svem ne samo ljubila, nego u nj bila strasno zaljubljena.

Grof imbrovečki bje već upisan za člana zagrebačke kazine. Po mnogih ugarskih gradovih osnovaše osobito velemože slična društva kao poluge narodnosti mađarske; u njihov se primjer ugledaše i naša vlastela, te kazino zbilja nije dugo čekao na dovoljan broj odličnih članova.

Ele u Imbrovcu sam imao raditi samo o tom da grofica dođe na ples, i to što sjajnije. Moj se govor domaćini dopade, a grofica me titrajućim očima gledaše. Rekoh, među inim, da će ona biti najljepši cvijet u vijencu kazinskih krasotica.

»Erszi¹⁷ ako želiš, ajdmo!« reče ganut grof.

Grofica se nasmiješi i privolji bez krzmanja. Na licu joj i očijuh zagledam zadovoljstvo, koga prijašnjih dana nisam opažao; prije mišljah da ju neveselom čini neugodni zimski život na selu, a sada pomislih da sam joj laskanjem ugodio srcu tako da nije mogla pritažiti svoje taštine i ponosa ljepotom.

Neću da zaniječem da me je oko srca jako zeblo kad sam polazio iz Kiš-Imbrovca, i da sam lijepu gospoju dakako samo u duši svojjoj žalio što je za toli starim mužem, koj po

¹¹ Svinjar. (op. urednika *Dragoljuba*)

¹² Ovčar. (op. urednika *Dragoljuba*)

¹³ Konjar. (op. urednika *Dragoljuba*)

¹⁴ Mađarski: Krznaš, Cigan, Povjetarac, Šiba.

¹⁵ Klup, na kojoj se zločinci batinaju. (op. urednika *Dragoljuba*)

¹⁶ Načelnik Stjepan. (op. urednika *Dragoljuba*)

¹⁷ Jelisavo! (op. urednika *Dragoljuba*) Ime od milja za mađ. Erzsébet, Elizabeta.

sav dan toliko puta mađarski kune, kano da ne zna na svijetu ništa čim bi joj se inače umilio.

Jedva dočekah večer prvoga ožujka.

U 7 satih caklila se urešena kazina u svjetlosti nebrojenih svijeća. Plesača bijaše mnogo; grofice imbrovačke nije bilo... izađoh da se šećem hodnikom prema dvorištu, kako ću vidjeti pod ulična vrata; glazba počne svirati polonaisu; svrši, i za časak započe mazurka.

U taj hip na velika vrata ulete konji – bijahu Sárğa i Kicsin¹⁸ grofa B**. Husar skoči i otvori kočiju; star čovjek izađe i reče okrenuv se: »Erszi, ded ruku.«

Svetiljke su jasno svijetile. Iz kočije izađe krasna grofica imbrovečka u opravi od jasno-zelene svile s bijelimi čipkama. Sitnu joj nožicu vidjeh u bijelom atlasu, kad ju pruži da izađe sa kočije. Lagana poša lepršaše joj niz bijela ramena; crna joj kosa glatko razdijeljena bija urešena crvenom kitničarskom ružom.

U predsoblju goste primi i u dvoranu uvede zagrebački veliki župan Lukavski;¹⁹ taj obred bijaše kratak, i grofica se pridruži svojim znankinjam, a grof za čas iščezne otišav u igraonu.

Ples bijaše vrlo živahan.

Grofica je csardas plesala s mladim fiškalom Pravoljubićem. Divna li para! Koli lahak i milovidan bijaše svaki kret dražesne plesačice; nježno, gipko tijelo titraše kano u Sylphe samo na prstićih sad jedne sad druge nožice. Onako csardas plesati nisam vidio ni prije ni poslije. A kako mu se sretno smješila; u očima joj plivaše milota, pa je pružala nježnu ruku, koju plesač primi smjerno ali odvažno kano da mu to nije prvi put. Meni se tako i učini.

Ako sam dosada pazio na groficu kao najljepšu diku kazinskoga plesa, odsada više nisam pustio iz vida pogleda ni njezinih ni Pravoljubićevih.

I bijah im anđeo čuvar. Sreća po njih! Jer da je mjesto mene tko drugi digo pisamce što je Pravoljubiću ispalo iz žepa, tko zna ne bi li ih svatko drugi doveo u strašnu zabunu? Ja sam ga tolikom hitrinom utaknuo u svoj špag, da su jedva opazile ičije oči.

Na slavu mi je, i slatka mi je uspomena, što sam i ja s groficom plesao – četvorku. Tim je ispunila zadanu riječ u Kiš-Imbrovcu.

¹⁸ Mađarski: Žuti, Žučo i Mali, Mališa.

¹⁹ *Donat Lukavski* (1749-1832), prabilježnik Kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije od 1790. godine, zastupnik na požunskom saboru, od 1799. do 1832. hrvatski podban, od 1811. veliki župan Zagrebačke županije.

II. Regatta

*Signore, ella par seccata della mia
compagnia.*

Silvio Pellico: *Le mie prigionie* c. 20.²⁰

Tko prvi put vidi more, postane djetetom, kano da se je snova rodio; odvratiš pogled s mora, ali te ono opet i opet vuče k sebi, i ne možeš odoljeti da često ne pogledaš tu živu sliku beskonačnosti. Tu imaš šta gledati. U luci ti šuma kataraka, po kojih se brodari penju kano lagaške ptičice – a videć brodarka na vrhu katarke, uzdrhćeš po svem tijelu od straha za njim. Gledaš vodu, živa je... na lađah i po obali prolaze ljudi svih naroda i svih krajeva svijeta; sa vode pri obali uljudno te zove gondolijer u svoju barku; malene šajke sijeku morski skorup, kao što hitre lastavice svojimi krioci modri zrak; ribarski čamci pune se nahvatanom ribom, a kolika vreva na obali!... Luka je poput grada u kom su kuće pokretne više od našega stola ili divana, a ne da ti se opisati čuvstvo kad gledaš razapinjat plahte, koje vjetar udilj nadme i napne. A kako ti je istom onda u duši, kad se brod otisne na pučinu, a mornari zapjevaju veselu pjesmu... pa kad brod ide dalje i dalje, te za koje doba vidiš na kraju zrenika gdje te pozdravljaju i posljednji put poznati znakovi, obrazi broda, dok ti ih posve nestane iz vida; hoćeš-nećeš, ti mišlju pratiš tečaj broda i pitaš se nadom i bojazni da će lađa i tebe odnijeti iz luke.

Pa zbilja, ni ja ni g. Pravoljubić, stojeći već na brodu, ne mogosmo dočekati da nam se brod otisne. Trajaše nam predugo da se dade znak odlasku iz Trsta u Mletke. Ta plovidba biva noćju, i to tako da se u polak noći otide, a jutrom u sedam satih dođe na mjesto.

Prije nekoliko dana, pa još i taj svibanjski dan, ujutro duvaše vjetar, nu podvečer se vrijeme utiša, te nam je nebo i more bilo blago; mjesečina bijaše kano bijeli dan – pomislih: za dva draga lijepa putovanja!

Kad je na odlazak zazvonilo drugi put, stupi na lađu grof Andrija B**, držeć ispod ruke gospu, koprenom pokritu; za njima se odmah pojavi muž i ženska; oba sam upoznao kao služinčad iz Kiš-Imbrovca. Pravoljubić meni reče: došla je; a Janos i Vilma, šapnuv nješto međusobno, pogledaju mene i pozdrave me kao znanca.

Zazvoni i treći put; brod se makne; mene prođu trnci; rasvijetljeni Trst udaljivaše nam se, sve više bivajuć utoliko dakako sve manji. Te noći bijaše pučina morska tako blaga, kao da je uslišala molbu zagrebačkih putnika, koji se nješto od straha za sebe, ali još više za nekoga drugoga, moljahu Bogu da ne bude bure. Sav veliki rasvijetljeni grad odsijevaše u vodi kao kakva čarobna palača, koja biva sve manja i manja, a visoki svjetionik (majak) činjaše mi se izdaleka kano bludeća krijesnica. Ali doskora iščeznu sve to, i pričini ti se kano da si se probudio iz slatka sna, kojim ti je nestalo krasne sanje.

Ali tim sjajnije odsijevaše nebesko zvjezdište s blijedim mjesecom u moru; nebo tamnomodro, zvijezde na stotine stotina, a mjesec još od zapada daleko; jest, bijaše prava milina sve ono gledat kao živu istinu, što smo dosada možebiti držali pukom maštom pjesnika koji su o tom pisali. Kamo nam je oko pogledalo, u vodu ili na nebo, sve je bilo su-

²⁰ Gospodine, čini se, kano da vas vrijeđa, što sam s vami (op. urednika *Dragoljuba*). *Silvio Pellico* (1789-1854), talijanski dramatičar, nacionalni preporoditelj, revolucionar-karbonar, protivnik Austrije. Autor je nekoliko uspješnih tragedija i memoara *Le mie prigionie* (*Moji zatvori*), u kojima opisuje svoja stradanja u austrijskim zatvorima zbog borbe za ujedinjenje Italije.

glasno, sve milo i krasno. Mnogi putnici odoše spavat, i grof B** s groficom ode u stanicu; ja s Pravoljubićem nisam uistinu ni mislio na san, ostadosmo sami s brodari na palubi, a poslije me i on ostavi brodu kod kljuna, otišav napokon u stanicu, kad nije mogo dočekati što je čekao. On je vrebao zgodu da se sastane s groficom nasamu; vidje ona njega, ali mu se ne htjede pokazati zbog mene, nu oba su ćutila da im se valja sastati.

Ele, ostadoh sam; nu što rekoh? Čovjek treba samo slušati, gledati i ćutiti, pa će osjećati da s njim govori cijelo ogromno carstvo, jerbo mu se toliko namiče pitanja, da ne imaš kada ni pomisliti na to da si sam. Gledah srebrna mjeseca... priznajem da sam tada prvi put povjeravao basni o srebrnom daždu; činjahu mi se mjesečeve bijele zrake kano da kaplje u vodu srebrna kiša. A ona na istoku velika titrajuća zvijezda, kako je ona odsijevala u bistroj vodi! Nego mjesec pohrli da zapadne; u vodi ga je srebren drug pratio tako kano da je u dva tijela jedna duša; časak te časak – nestade jednoga i drugoga, te od prekrasna svjetla ne osta mi uprav ništa.

Sad istom osjetim da mi je studeno, da li od noćna zraka ili od nesna? odoh dakle i ja u stanicu, ne bih li barem drijemao.

Nego mi se nije pravi san dao na oči; sve što sam vidio odraziti na pučini morskoj tada se je zrcalilo u mojoj duši, a ni sada ne bih znao kazati da li je ono bio više san ili bdenje.

Ni moj drug nije spavao; bijaše sretan, jer je s njom govorio na stubah što vode s palube u doljnji pod; ona je na nj pazila. Kaza joj da sam pouzdan mladić, da sam našo njezin list kojim obećaje da će doći na regattu u Mletke, da sam mu list vratio, a da me je i zato uzeo za svoga pratioca, kako grof niti izdaleka neće imat povoda posumnjati o njezinoj vjernosti; ona pak njemu reče da joj je muž voljan uzeti stan u »hotelu k mletačkomu duždu«.

U gajbah vozilo se na brodu i nekoliko peradi; pjetli, ti poznavaoći jutarnjih sati, počnu živahno kukurikat, a ja s mojim drugom, ne znajući što je to, skočismo brzo na palubu. Nebeski svod bijaše već tako svijetao i bjeo, kako ga do tada nisam nikad vidio, i kako se samo s isto tako bijele i svijetle pučine vidi; bijaše more najvjernija slika neba.

Sretosmo sada mnoge veće i manje lađe, koje su na more išetale kano rane ptice lastavice; gledah na staklo i opazih – Mletke, sjajni grad u jutarnjem svjetlu sunca.

Mnogi su putnici došli k nam, pa i grof i grofica, poklonismo im se i tu u tuđini osjetismo se kao svoji, te pozdravismo kao zemljaci i znanci. Grofu se našemu činio put neizmjereno dug, on je već želio biti u Mlecih; upita nas gdje ćemo se nastaniti, a kad Pravoljubić reče: »valjda u hotelu k mletačkomu duždu«, odgovori grof: »Uprav kano po dogovoru, jer i ja ću tamo.«

Neću pripovijedat kako smo došli i lijepu kraljicu mora pozdravili, što smo u gradu vidili i razvidili, nego mi je prije svega izjaviti da je grofica željela doći u Mletke ne da vidi znamenitu pučku svečanost u Mlecih, regattu, jer ju je bez dvojbe već koj put prije vidila, nego da se u velikom gradu, a prigodom njeke svečanosti, dakle bez svake sumnje, sastane s odvjjetnikom Pravoljubićem. Ona mu je to, šetajući se s njim na kazinskom plesu, potihom kazala usmeno, i sama mu veoma oprezno kod prozora predala pismo – puno slatkih riječih, koje on odmah u drugoj sobi pročita i u žep k srcu stavi. Ali se više puta događa, kad čovjek hoće da učini što najpametnije, da mu se uprav onda zlo svrši; tako i on to za njih dvoje veoma važno pismo izgubi, a sreća htjela, ja ga nađoh.

R e g a t t o m zovu Mletčani natjecajnu vožnju po mletačkih zaljevih; ta igra narodan je praznik, a može se reći da se tu skupe cijeli Mleci. Od Markova trga hrle svi, dakako, najvjestiji mornari, do naznačena mjesta, i trojica koji prvi stignu do onoga mjesta dobe

nagradu: vijenac, zlatnu verigu itd., te su čašćeni kano nješko i pobjednici u grčkih narodnih igrah.

Nebrojena množ ljudi poput mravlja koleba se u lakokrilih gondolah; na lađah ne miruju ponosna vjetrila; i mi Zagrepći bijasmo na gondolah, ali ne zajedno. Grofica izjavi odvjetniku sama da je od dva tri dana grof veoma kivan, i da joj je počeo predbacivati što nije bilo dana, ni prije ni poslije podne, da se njih dvoje ne bi sastajali.

Grof je počeo slutiti da je ovaj sastanak negdje prije ugovoren, a drhtaše pred mišlju o – vjernosti svoje žene. Grof, ako ju i jest s mnogih drugih razloga više negoli s ljubavi oženio, ipak, što dalje, to ju više ljublaše, i volio bi Bog zna što izgubiti nego da mu se naruši bračna sreća.

Ne znam je li od toga što je opazio nas u našoj gondoli, ili pak od strasna gledanja u natjecatelje, od kojih su u onoj hitrini dakako jedno dvojica i u more pali, ili od napora i vožnje, grof uz groficu pade udaren kapljom! Grofica vrisne, mi smo počuli i onamo pospješili, te pohitili u grad, da mu se pomogne. Nije mrtav, govorasmo, jer diše, ali mu je sve tijelo u jednom grču i – zamrtvo!

Sve smo učinili da ne umre, ali uzalud; ni jedan sat mu ne prođe u mukah, a on, oprostiv se nijemo s groficom, s nami Hrvati, sa tri liječnika i svećenikom koj mu je dao opći blagoslov, izdahnu i... dušu ispusti!

III.

Mijena u Imbrovcu

*Zwei Seelen und ein Gedanke,
Zwei Herzen und ein Schlag.*
Fried. Halm²¹

Hrvatski bani ne htjedoše nikako da se nastane stalno u svojoj banovini, kakono su to željeli naši staleži i redovi; trebaše napokon tja po ugarskom saboru umoliti kralja ugarsko-hrvatskoga neka im to naloži izrično prigodom imenovanja. O tom je imao vijećati ugarski sabor g. 1825. u Požunu:²² znalo se je da će isti sabor izraditi zakonske osnove o

²¹ Dvije duše i jedna misao, / Dva srca i jedan udar. Stihovi iz pjesme *Mein Herz, ich will dich fragen* (Srce moje, želim te pitati) u to doba popularnog austrijskog dramatičara, pjesnika i romanopisca Friedricha Halma (1806-1871; pravim imenom Baron Eligius Franz Joseph von Münch-Bellinghausen).

²² Požun (mađ. Pozsony, njem. Pressburg), današnja Bratislava, glavni grad Slovačke, najveći je i glavni mađarski grad od 1536. godine, kada Turci nakon Mohačke bitke osvajaju veći dio Ugarske. Mjesto je krunidbe hrvatsko-ugarskih kraljeva i sjedište ugarskog parlamenta do 1848. godine. Sve do nakon Prvog svjetskog rata Požun je etnički dominantno njemački i mađarski grad, Slovaci su manjina. Godine 1825. održan je prvi ugarski sabor nakon 1811. godine. Na njemu je mađarsko plemstvo i građanstvo izrazilo svoje težnje za liberalizacijom i modernizacijom zemlje i suprotstavilo se bečkom dvoru; taj je sabor bio svojevrsni uvod u revoluciju 1848-1849. godine.

povratku dobara što su za franceske vlade preko Save i u Primorju prodana ili uzeta,²³ te o podignuću pomorske škole na Rijeci. To, i više nekoliko važnih pitanja, priređenih za raspravu ugarskoga sabora, primami od nas u Požun više znatiželjnih pa i mlađih ljudi, osim onih poslanika koji su već po svom zvanju onamo ići morali.

Požun je međutim i drugačije vabio u sebe mnoge strance i od ovih naših strana; on bo je od davnih vremena bio glavni grad ne samo županije nego i kraljevine Ugarske, s kojom je naša tada, još diplomatskim imenom nezvana trojedna kraljevina, bila najtješnje spojena; njega je tekar u ovom stoljeću Debreczin pučanstvom, Budim službenom važnosti, a Pešta u svakom obziru pretekla; imaše u njem svih udobnosti što ih imadu obično samo najveći gradovi.

Za vrijeme spomenutoga sabora desio se tu i naš Pravoljubić, da se odmori od napora poslije položene cenzure.²⁴ Ja onda tamo nisam bio i ne znam mu potanko pripovijedati tadašnje zgrade i nezgrade, ali sam poslije iz njegovih ustiju čuo da mu je bilo »non plus ultra«.²⁵ Znaše se u više kuća, a po jednom svom suučniku bje uведен i u njeku za nas zanimivu palaču, kuću grofa Cz....yja.

Glasovit je požunski »kazališni trg s promenadom«,²⁶ a uprav tu Pravoljubić uočil je ljepotu djevojku i zaljubi se u nju; da ga je za njom srce vuklo, da je za njom hodao i svaki dan tražio zgodu da ju vidi, a i da se s njom upozna, sve se to razumije i samo po sebi; meni je samo kazati to da mu je u tom na ruku išo suučnik Tély Kalman, dakako plemić stare korenike, jer kako bi se inače poznao s toli odličnom gospodičnom, kakvom se ona već u prvi mah učini našem Pravoljubiću. Zaboravih reći da je i ovaj naš prijatelj bio plemenitaš, a valjda se u nas još nije zaboravilo da su plemići živili više od svojih prava nego li od bogatstva. Nije to mala stvarca: ne plaćati nikakva poreza, slobodno i besplatno prolaziti mostom i mitnicom, prost biti od vojničkoga novačenja, moći se rugati skupljini soli, a zemlji stvarati zakone, kakvih su pune dvije debele knjige,²⁷ nu šta su sva ta krasna prava bila našem Pravoljubiću uz ono veliko pravo, da je kao plemić imao pristup u palaču grofa pomađarenoga Nijemca Cz....ya. Koliko tu proživi sretnih časova?...

Ali mu gospodična Jelisava nije bila suđena, premda ga je ljubila; da je bila jedina u majke, može biti bi se i dalo prodrijeti, nu petero braće a imanja zadužena, a otac tvrdi od kamena. ... Ovaj, opaziv kako se djevojka ne bi marala sniziti da kao grofica uzme prosta plemića koji svakako velika blaga ne ima, cikne kano ljuta guja i reče da ju je obećao svomu pobratimu grofu Andriji B**, i zakle ju majčinim i svojim grobom, ako sada ili

²³ Od 1809. do 1813. godine slovenske i hrvatske zemlje izravno su priključene Francuskom carstvu, pod nazivom Ilirske pokrajine, sa središtem u Ljubljani. Obuhvaćale su Hrvatsku južno od Save, Istru i cijelu Dalmaciju. Austriji su vraćene nakon Napoleonovog poraza u bitci kod Leipziga 1813. godine.

²⁴ Odvjetnički ispit (op. urednika *Dragoljuba*). U nekadašnjem školstvu završni ispit i svjedodžba.

²⁵ Da ne treba bolje (op. urednika *Dragoljuba*). Latinski: preko toga ništa, nedostiživo, nenadmašivo, izvanredno.

²⁶ Nekadašnja Promenada, današnji Hviezdoslavov trg u središtu Bratislave, s mnogo zelenila; nazvan po slovačkom devetnaestostoljetnom preporoditelju, pjesniku i prevoditelju, čiji se spomenik na trgu danas nalazi. Prvo kazalište na tom trgu izgrađeno je 1776. godine u klasičnom stilu, a 1884.-1886. godine današnje Slovačko narodno kazalište rekonstruirali su, u historicističkom neorenesansnom stilu, bečki arhitekti Fellner i Helmer, autori nove zgrade zagrebačkog kazališta, riječkog, varaždinskog kazališta, bečkog Volkstheatera i četrdesetak drugih kazališnih zgrada u gradovima Austro-Ugarske i drugih zemalja.

²⁷ Ugarski corpus juris. (op. urednika *Dragoljuba*). *Corpus juris* (lat.) – zbornik prava, zakonik.

ikada uzme manjega od grofa. Jelisavin otac nije jedini u staležih ugarsko-hrvatskih koji su tako udavali svoje kćeri; imahu obzire na svašta, ali na ljubav ne. Cz...y je bio mađarski stekliš, želeći »orzság« pomađariti od Karpatah do Balkana; kakva je u tom prijatelja imao u grofu Andriji, vidjesmo u Kiš-Imbrovcu.

Pravoljubić bje na lijep način odbijen iz kuće, ali ljubav je lukava, pa se naš prijatelj često za svoga boravljenja u Požunu sastajao s ljubovcom svojom, i ja bih rekao, a čini mi se, neću se zareći, da je lijepa grofica i zato onako hitro pristala uz očevu volju i udala se za grofa imbrovečkoga, što je osjetila pod srcem poroda.

Nu vratimo se k našem grofu, koga smo u Mlecima ostavili mrtva. Jelisava štovala u njemu dobra prijatelja i oca više nego li muža, pa ga ljuto oplache; a živo joj se kosnu srca nagla njegova smrt u tuđem svijetu. Ali slatku utjehu nađe na srcu svoga prijatelja, s kojim je najsretnije časove, doba prve ljubavi, sprovela u Požunu šecuć i sjedeć pod »kraljevskim brijegom«²⁸ uz kamenitu balustradu široka nasipa, na kom je kralj ugarski poslije krunisanja morao jašiti i posvećenim mačem sv. Stjepana mahati na sve četiri strane svijeta, u znak da će Ugarsku i pridružene strane braniti od svih njezinih neprijatelja.

Tijelo pokojnikovo doveženo je u Hrvatsku i sahranjeno u obiteljskoj raki župne crkve, kojoj je grofovska obitelj od vjeka bila colator – iliti crkveni čuvar.

Grofica nije imala prječega posla, no umoli sedriju²⁹ da joj da za suskrbnika malodobnoj kćerci Irmi gosp. fiškala Tadeja Pravoljubića, koga si poslije uze i za obiteljskoga odvjetnika, pošto je stari i po grofovsku obitelj B** zaslužni fiškal, grbavi Josip Dević, osuđen bio na silentium³⁰ radi jednoga actus majoris potentiae.³¹ Grofica mu je dala doživotnu mirovinu, a već pokojni grof mu je za vjerno službovanje – ob fidelia servitia – u inscripciji³² dao za vječna vremena dva čitava sela i više ralih zemlje u Zagorju.

Nećemo dnevice paziti i pratiti groficu Jelisavu, kako s brižnim skrbnikom, vjernim fiškalom i dobrim svojim prijateljem nastoji oko odgojivanja male Marije; samo tako je njemu za volju odmah po smrti grofa Andrije zvala svoju Irmu. A šta ona ne bi učinila bila za volju Pravoljubiću, kad ga je svom dušom ljubila! Nu i bijaše poštena duša taj naš Pravoljubić! Neće mi valjda nijedna domoljupka zamjeriti što ga hvalim, ako sam mu i prijatelj bio. Zar nije već zato bio pohvale dostojan, što je odmah pokazivao, kako je mogao, da voli hrvatsko ime od mađarskoga? On je poslije mislio da ima i na to pravo da dijete povjeri hrvatskoj odgojiteljici Dragojili, a grofica je spram njega bila tja tako popustljiva, da ju je napokon okruživala samo hrvatska služinčad, na dvorištu bdili psi Šarko i Vidra, u stajah bile krave: Mucava, Dragulja, Milava, Bijelka, Cvjetava, Plava itd., a pod kočijom četiri vrana konja: Lastavica, Lisak, Labud i Vila. Dakako da to nije bilo sve najedanput ni odmah prve i druge godine, ali duh narodnjega preporođenja, koj je tada u našoj domovini bio zavladao, hvala budi ljubavi Pravoljubićevoj, nastani se malo po malo i u Kiš-Imbrovcu te, što mi je bilo najmilije, odgoji nam u mlađahnoj grofici Mariji izobraženu

²⁸ Bratislavski grad, kraljevska rezidencija na brijegu iznad Dunava, današnji je izgled dobio u 15. stoljeću u renesansnom stilu, uz nadogradnje u 18. stoljeću u baroknom stilu.

²⁹ Sud molbe, kakvu sada ima kr. županijski sudbeni stol (op. urednika *Dragoljuba*).

³⁰ Kada se odvjetniku izda prepovijed da ne smije u parnicah alegorati, t. j. stranke zastupati (op. urednika *Dragoljuba*). *Silentium* (lat.) – mir, tišina, šutnja.

³¹ Ovo su riječi zakona za više vrstih prekršaja, n. p. za batinjanje ma bilo i zla plemenitaša (op. urednika *Dragoljuba*). *Actus majoris potentiae* (lat.) – čin više sile.

³² Dokument iliti spis kojim vlastelin prepíše vjernu slugi, koga hoće da nagradi, za njeko vrijeme ili zauvijek njeko zemljište, a događa se kadikad i po više sela (op. urednika *Dragoljuba*). *Inskripcija* (lat.) – upis, natpis; naslov, posveta.

gospodičnu, a vrlo domorotku. Oj, kako su za njom plamtila srca hrvatskih mladića i koliko je istrušeno zdravica u njezino ime, samo otkad je prvi put javno bila viđena u surki. Ali neću ja opisivati oduševljenja tolikih za »najljepšom gospodičnom u našoj domovini«, kako ju tada zвахu, a to neću zato jer i danas ima zaljubljenih oduševljenih mladića za svojom »najljepšom«; mogu si dakle posve lasno predstaviti i ondašnje odnošaje, nego ja ću pripovijedati kako je došla narodna nošnja, imenito surka, da ju ima i nosi (barem prigodom svečanosti) svaka naša domorotka.

IV. Narodna škola

Tko misli da je kod nas u doba preporodno bila tabula rasa, t. j. ploča na kojoj bi se dalo što pisati, taj se ljuto vara; bijaše ploča sva ispackana, koju je trebalo tekar čisto izbrisati, pa onda pisati. Ogroman je to bio zadatak, nu i tim veća slava onim koji su činili jedno i drugo.

U početku pripovijetke rekoh da u nas nije bilo stranaka ni narodnih ni političnih, da skoro nikakva javna života, jer smo kano od opijuma slatko spavali, dok su drugi oko nas i kod nas mnogo radili; sad mi je reći da su se u mirnoj do tada našoj domovini samo narodnim težnjama Mađara u kraljevini Ugarskoj i taktikom bečke vlade stvorile stranke. U prvi mah bijahu samo dvije, jedna, koja se je sama zvala »hrvatskom«, a u zemlji su joj govorili mađarska ili još običnije mađaronska, po mađaronu, što spada u rod domaćih guštera, a druga se je zvala »narodna« iliti »ilirsku«. Onu sačinjaše visoko plemstvo i više svećenstvo, a »ilirsku« samo mala čest visokoga plemstva, niže svećenstvo i skoro svi izobraženiji življi nižega plemstva i građanstva. Da je u ovu i naš Pravoljubić spadao, i ljubavju joj iz višega plemstva pridobio groficu Jelisavu i njezinu kćer Mariju, to već znate.

Ja neću da ovdje pišem povijest onoga doba, koje smo uprav sami proživili; ja ću prešutiti stotine i stotine znamenitih čina, nu povjesnik neće tako raditi; on n. p. neće smjeti izostavit: kako je g. 1842. samozvanac Gaj došao bio u kazino, u koj su još neprestano spadali barun Franjo Kulmer,³³ grof Oršić Slavetički,³⁴ kanonici Šrot i Šot³⁵ i mnogi drugi, te kako je tu sjajnim govorom učinio đumbuš i srušio pol kasine. Povjesnik ne bi smio

³³ Barun *Franjo Kulmer* (1806-1853), najutjecajniji hrvatski političar svoga doba na bečkom dvoru, konzervativac, ali dijelom pristaša ilirskog pokreta; predložio je Jelačića za hrvatskog bana. Plemićka obitelj Kulmer imala je dvorac i posjed u Šestinama.

³⁴ Grof *Juraj Oršić Slavetički* (1780-1847), austrijski pukovnik, političar, jedan od čelnika Narodne stranke, pristaša ilirskog pokreta, zalagao se za uvođenje hrvatskog jezika kao službenog.

³⁵ *Josip Šrot* (*Schrott*, 1791-1857), zagrebački kanonik i biskup, zastupnik u saboru, od 1844. do 1853. vrhovni ravnatelj škola u Hrvatskoj. Pristaša bana Jelačića i narodnog pokreta, mecena umjetnosti. *Josip Šot* (*Schott*, 1792-1863), zagrebački kanonik, profesor, ravnatelj sjemeništa, istaknuti preporoditelj.

zašutjeti da je g. 1840. blage uspomene ravnatelj Moyses,³⁶ videći kroz nekoliko dana dolaziti dva, tri gimnazijalca u surkah, zovnuo ih u svoj stan i suznih očiju lijepo ih umolio da sebi i njemu ne čine nepriliku: neka ne dolaze u surkah, jer da je već za to opomenut vladinimi ljudmi, koji prijete da će ili gimnaziju raspustiti ili imenovat direktorom kojega Mađara, koj će i znati i htjeti mladež usčuvati od ilirskih agitacija. Povjesnik će pripovijedat borbu obiju domaćih stranaka u »varmeđskih kongregacijah« od srjedine tridesetgodišta, pa će se gorkom uspomenom sjetiti i 29. srpnja g. 1845., kadno su na Markovom trgu postrjeljani »Ilirci«.³⁷

To malo, što spomenuh, biti će dovoljno da si uzmognete predočiti kako su oprečne bile stranke i koli strasno su jedna proti drugoj radile ljeti god. 1847., kadno su se činile pripreme za naš sabor ili, kako su ga tada zvali, »congregatio generalis regnorum Dalmatiae, Croatiae et Slavoniae«;³⁸ mađarska opozicija smatraše ga samo kano puko izborište poslanika na ugarski sabor, ali kako je bila u živahnoj političkoj borbi s konzervativnom strankom, odlučila je u nas steći pristaša, i pokušati sve što bude k tomu vodilo.

Velikaši, imajući u našoj domovini velika imanja, imahu i u saboru našem pravo mjesta i glasa, ali ujedno i to pravo, ako neće glavom doći, da se dadu zastupati po kredencionalistih, dakako dobivenim naputkom. Pravoljubić je dobio glas iz Pešte da će grof Antun Szécsen³⁹ doći sam na sabor, a s toga da su i mađarski opozicionalci zaključili da njihovi pristaše iz aristokracije idu glavom na sabor, poimence grof Louis Batthiányi;⁴⁰ međutim, našo je ovaj i drugi velmože njegove stranke pune ruke posla u Ugarskoj, a možebiti i nisu htjeli da se ma iz daleka izjave prije nego li se otvori ugarski sabor, pa su poslali samo svoje pouzdanike s naputkom. Jedan od ovih bijaše i Tély Kálmán.

³⁶ *Stjepan Moyses* (1797-1869), slovački biskup i preporoditelj. Od 1830. do 1847. je profesor filozofije i grčkog jezika na Kraljevskoj akademiji u Zagrebu. Ravnatelj škola Zagrebačkog školskog okruga, u doba Jelačića predsjednik Odbora za školstvo i bogoštovlje u Banskome vijeću. Kao revizor i cenzor zagrebačkih knjiga, novina i časopisa (1837-1843.) pomagao je hrvatski narodni preporod te bio jedan od suosnivača Matice ilirske. Kasnije zagrebački kanonik, zastupnik u ugarskom saboru, te od 1851. biskup u Banskoj Bistrici u Slovačkoj.

³⁷ Pri pripremama skupštine zagrebačke županije (»varmeđska kongregacija«) 1845. godine vladajuća Horvatsko-vugerska stranka krivotvorila je izborni proces. Također, kraljevom naredbom popis plemića za skupštinu napravljen je prema onome iz 1835. godine (»srjedine tridesetgodišta«), što je išlo na ruku mađaronima. To je izazvalo ogorčenje iliraca, koji su na prethodnoj restauraciji (izboru državnih službenika) odnijeli izbornu pobjedu. Navedenog dana na Trgu sv. Marka u Zagrebu održan je zbog toga protumađaronski prosvjed. Književnik Mirko Bogović napao je sabljom jednog časnika, nakon čega je carska vojska pucala na prosvjednike. Ubijeno je deset a ranjeno tridesetak prosvjednika. Pogreb žrtava na Jurjevskom groblju prerastao je u masovni prosvjed protiv austrijske i mađaronske politike u Hrvatskoj.

³⁸ Latinski: opća skupština kraljevina Dalmacije, Hrvatske i Slavonije.

³⁹ Szécsen od Temerina je moćna ugarska velikaška obitelj hrvatskog porijekla; njihov je posjed grad Temerin u današnjoj Vojvodini. Nije jasno na kojega se grofa misli; poznatiji mađarski konzervativni političar Antal (Antun) Szécsen rođen je 1819. godine. U saboru 1825. godine bio je Miklós (Nikola) Szécsen, njegov otac, kraljevski komornik.

⁴⁰ Grof *Lajos* (*Ludvig, Louis*) *Batthyány* (1807-1849), uz Lajosa Kossutha i Ferencu Deáka vođa mađarske revolucije 1848-1849. godine. Potječe iz stare velikaške obitelji koja je imala posjede i u Hrvatskoj i dala nekoliko banova u 16, 17. i 18. stoljeću (hrv. verzija prezimena: *Baćan*); reformator, liberal, pristaša konstitucionalne monarhije ili neovisnosti Ugarske. Studirao je pravo u Zagrebu. Od 1830. godine vođa oporbe u ugarskom saboru. Godine 1848. bio je predsjednik mađarske revolucionarne vlade. Uhićen je nakon sloma revolucije i pogubljen u Pešti u siječnju 1849. godine.

Taj prijatelj Pravoljubićev bijaše prije dvije godine premješten iz Požuna u Peštu kao profesor, te uživaše i kao plemić i kao dobar učitelj mnogo ugleda u velikaša. Jednom pišaše svomu prijatelju u Zagreb da kao kraljevski profesor u Ugarskoj ima pravo gojiti slobodno političko osvjedochenje, i s toga da je pristao uz opoziciju u svem samo ne što se tiče Hrvata; jer da mu ovo pitanje, po onom što je razumio iz Hrvatske i što čuje po Ugarskoj, nije posve jasno; on je zato i primio od jednoga grofa mandat. Dobiv preporučna pisma na vođe hrvatskih stranaka, pođe ovamo; na prvi tečaj »hrvatskih političkih studija« povede sobom bivšega svoga učenika, mlada grofa Péterfija Mátyása.

Bijedni mladiću! koliko li puta već prokle svoga učitelja, što si ga ikad slušao da ideš s njim u Hrvatsku.... Da nisi ovamo došo, ti ne bi možebit nikad znao što je nesretna ljubav – ljubiti ljepotu djevojku, a znati da ljubi drugoga, i što je gore, da tvojoj ljubavi usprkos ljubi onoga koga ti ni njoj ni sebi ne scijeniš ravnim.

Kad se i ne bi izrično kazalo, lasno bi se bilo domisliti da je grof s Télyjem i Pravoljubićem išo u Kiš-Imbrovac, i da ona ljepota djevojka, u koju se grof zaljubi vatrom prve ljubavi, može biti samo krasna grofica Marija.

U Imbrovcu bijasmo i onda kad nam je Tély pripovijedao kako se je u »mađaronskom« klubu upoznao s uglednijimi pristašami te stranke. Sud njegov o njih slušao sam vrlo rado, jer narodnjaci, kakvim htjedoh i ja da budem smatran, nismo se pod žigom »izdajstva« s njimi ni družiti, a još manje u njihove sastanke dolaziti smjeli.

»Nađoh, reče, među njimi ljudi vrlo ljubežljivih i muževa veoma društvenih, ali ni da bi jednoga kapaciteta; jer isti turopoljski župan Josipović⁴¹ vođa je stranki više svojim čvrstim i odlučnim karakterom, nego li inteligencijom. Znajuć da Mađari svoje uzdanje polažu u kazinsku stranku, dolazim evo već drugi tjedan u kazino u sastanke njezine i nastojim se o svem točno uputiti; te po onom što vidjeh dosele, rekoh jednomu, koj mi se čini još najinteligentnijim, da mi se položaj cijele stranke vidi na veoma slabom temelju. Na vas, rekoh, računa mađarska opozicija i ja u Pešti mišljah da je vaša stranka in politicis na istom stanovištu što ga ima mađarska opozicija spram konzervativaca, ali ja vidim baš protivno, da se vi držite programa mađarskih konzervativaca i da ste naprama stranci ilirskoj kao naši konzervativci spram opozicije. To je istina, odgovori mi, naši velikaši su konzervativci i samo zato Ilircem protivni što ih drže političkimi reformatori i fanatici, koje bečka vlada narodnošću husti proti Mađarom, da im poslije uzme ustav. Oni, kako u njihovih sastancih čujem, pišu mnogo u mađarske novine, a kod kuće ne imadu nijednoga političkoga lista, u kojem bi načela svoje stranke razlagali i branili; zar ne imadu ljudi koji bi umjeli pisati, ili drže ispod svoje časti protivnikom dokazivati da ih bečka vlada husti proti Mađarom i drugo koješta, u čem se ne slažu s Ilirci.« ...

»I kad bi to htjeli dokazivati, reče Pravoljubić, toga oni dokazati ne bi mogli, jer bečka vlada ne stvara zakone nego ugarski sabor; zašto stvara zakone proti naročitoj volji naroda hrvatskoga i proti »vetu« hrvatskih poslanika?««

I Tély Kálmán i grof Péterfi užutiše mramorkom, kad su se grofice Jelisava i Marija izrazile da se Hrvatima čini nepravda, pošto ovi ništa drugo neće nego da za njih bude ono pravom, što Mađari drže da je njim pravo. Kazino ostade bez obrane. Tim je govor o politici bio prekinut, ali ne posve; jer kad je čaj donešen u sobu i mi posjeli oko stola, vlastelinka M—čka, koja je taj dan s mužem bila kao prvi susjedi pozvana na večeru, nastavi

⁴¹ *Antun Danijel pl. Josipović ml.* (1806-1874), turopoljski župan, mađaron, vođa unionističke hrvatsko-ugarske stranke, protivnik preporodnih ideja i feudalni konzervativac. Godine 1848. u Ugarskoj, u Kanjiži, organizirao je odred dobrovoljaca protiv hrvatske vojske bana J. Jelačića. Nakon sloma mađarske revolucije osuđen je na smrt, ali je pomilovan.

isti razgovor tim da Hrvati ipak pretjeruju, n. p. u nošivu, kad su usprkos veliku napretku u svijetu počeli nositi crvene kape⁴² i surke. Ona je živila dosta izvan Hrvatske, pa je priljubila modu i francesko odijelo.

I Tély i Pravoljubić bijahu proti njoj; on je branio mađarsko, a ovaj hrvatsko odijelo, svaki je branio svoje, ali su bili složni i jedne misli; očevidno se je ljutila na profesora, što je reko da je nestalnost izvor mode.

Pravoljubić reče da odijelo ne čini čovjeka, ali da više puta naznačuje što u njem biva; on je to opširno dokazivao iz povjesnice, a sjećam se dobro kako je naveo da su Aleksandra njegovi manje štovili i slavili čim se je počeo po perzijanski odijevati. Kad je grof Péterfi kazao da su između rimskih careva najgori iznašli razne mode, dočim je u staro doba kroj odjeće vazda bio jedan te isti, i kad grofica Marija vrlo dobro reče da francesko odijelo nije ni ljepše ni narednije od hrvatskoga, upali se i gospodin M—ć, pa reče: da ozbiljnost i krasotu narodna odijela nije treba dokazivati, jer da su tomu dosta zdrave oči i srce, i da je on to svojoj ženki već više puta kazao.

»I meni se, reče Jelisava, čini, da gospoda imadu pravo, jer kad se odabire tuđe a zabacuje domaće odijelo, to se onda tuđemu svakako daje prednost; otuda se malo po malo porodi nehajnost, a poslije baš i preziranje svega što je domaće, pa napokon i iste domovine.«

Kako je cijelo društvo, i Mađari i Hrvati, bilo u tom složno kao jedna duša, uputi se napokon i gja. M—ćka, da je iz toga neznatnoga vrutka, prijanja uz tuđe odijelo, poteklo više zla nego bi čovjek u prvi mah i pomislio, pa obeća da će i ona odsele na javna mjesta dolaziti samo u narodnom odijelu.

Ovako se je zborilo i učilo, ne u jednoj, nego u tolikih kućah, pa ovako je naša narodna stvar napredovala.

V. Slava

*Ispunite želju preljubeznu,
Za kom samo mračnjaci ne čeznu.*

U povjesnici hrvatskoga naroda ubilježen je zlatnimi pismeni i smatra se kano jedan od najznamentnijih dneva dan 14. listopada g. 1847. I to punim pravom; jer je taj dan uveden hrvatski, narodni naš jezik, mjesto latinskoga za poslovnji.

Tko je taj dan bacio oči iz sabornice na galeriju, taj je vidio, među velikim mnoštvom gospode i gospoja, tri u — surkah, prekrasnih bijelih surkah, nakićenih vrlo lijepo dvije modrim a jednu crvenim strukom.

Kad je vijekom znameniti zaključak učinjen, bijaše u sabornici sve oduševljeno, sve ushićeno. Kazivano je da je prvo cvijeće sa galerija počelo u sabornicu padati s one strane gdje

⁴² Pored surke, simbol Ilirskog pokreta bila je i crvena kapa. Ilirska kapa, nalik ličkoj kapi, vrećastog je oblika, urešena srebrnim prugama i kitom; imala je na vrhu izvezen simbol Ilirizma: polumjesec i šestokraku zvijezdu Danicu.

su sjedile gore spomenute ženske u lijepih surkah; njihov primjer da su slijedile i druge gospođe i gospodične; bilo tomu tako ili ne bilo, to je istina da je pod cvjetnim vijenci i kiticami, što su ih sa galerije bacale oduševljene ženske, i pod mnogobrojnim usklici i bacanim pjesmami, zadušen bio glas protunarodne stranke i naš jezik proglašen službenim. Mnogim gledaocem dopao se taj put od muškaraca osobito jedan mladić na galeriji u surki sa crvenom podstavom, koj je tiskane himne i prvi počeo bacat u sabornicu na zastupnike i dijelit ih na galeriji; šaptahu jedan drugomu i odgovarahu međusobno na pitanja, da je taj krasni mladić, jedan od najvatrenijih rodoljuba, po tankoj krvi udaljeni Pravoljubićev rođak, a da služi županiji kano podbilježnik.

Bože moj, koliko puta ga je pogledala najmlađa od onih triju što su na galeriji zajedno sjedile u surkah! Ako sam mu ja na toj pažnji bio nenavidan, kako je istom grofu Péterfiju bivalo u grudi, koj je reć bi ukočeno gledao samo Mariju te Mariju; a ona je bila ona na lijevo gospoји M—ćki, koja je sjedila uz groficu Jelisavu — sve tri u bijelih surkah, gospodična sa crvenim, a gospoје s modrim strukom. Grofu su se najedanput zasjale u očima suze, on je bez dvojbe žalio groficu, što s tolikim ponosom gleda u mladića, koj ne samo da nije u visokoj županijskoј časti, nego ni od bogata ni od visoka roda, pače ni potpunoma plemić.

Onaj dan bijaše kod nas u tom obziru vele znamenit: što su se gospođe i gospodične kano pomamile za narodnim odijelom; bijaše malo koja te ne bi znala, kako je grofici Mariji taj dan krasno pristala surka; plemstvo, građanstvo i đaci se, reć bi, u narodnom odijelu počеше natjecati s krasoticami u Hrvatskoј i Slavoniji.

Kad je 26. srpnja g. 1860. Jelačić ban doveo iz Moravske svoju vjerenicu Sofiju, dočeka ih samo gospoја, gospodična i djevojčica više stotina gorućimi bakljami u ruci, a sve narodnim nakitom i u narodnom odijelu — u s u r k a h ! O, sretni dani hrvatskoga ponosa i slave!...

— — — — —

Grofinja Marija udala se zbilja za svoga ljubovnika, čovjeka iz puka; on je postao veleposjednik, i za kratko doba inače velik gospodin. Ja sam preživio Pravoljubića, koga ja žalim a tiho no iskreno oplakuje grofica Jelisava. Tély uživa mirovinu, a grof Mátyás pade u mađarskom ratu kod Vilagoša.⁴³

* * *

Danas nam krije i onoga na groblju kamenita ploča koga sam čuo pripovijedati istinite događaje što sam ih ovdje, hoteći domorodcem i domorotkam ugoditi domaćimi uspomunami, kako mogoh vjernije, opisao.

Dragoljub, 1867.

⁴³ Tzv. »predaja kod Világosa« formalni je kraj mađarske revolucije 13. kolovoza 1849. godine, kada se mađarska revolucionarna vojska predala carskoј ruskoј vojsci koja je intervenirala u korist bečkog dvora. Uslijedila je žestoka represija, te je veliki broj mađarskih vojnika osuđen na smrt i pogubljen. Világos je današnji grad Širia u Aradu u Rumunjskoј.

Rječnik

atila – kratak, u struku jako stegnut kaput s gajtanima, mađarska narodna nošnja

bal-paré (franc.) – svečani, sjajni ples, s propisanim kodeksom odijevanja
bo – jer, zato što

colator (lat.) – kolator, pokrovitelj, patron (crkve)
csardas (mađ.) – čardaš, mađarski narodni ples živog ritma

čest – dio
četvorka – vrsta plesa, kadrila

deres, dereš (mađ.) – derež, klupa na koju su lijegali osuđeničke na batine
dištrikt (lat.) – okrug, oblast, kotar
dosele – do sada
dvogubo – dvostruko

édes (mađ.) – dragi
eremitski (grč.) – pustinjački, isposnički, osamljenički

hadnagy (mađ.) – poručnik, časnik, namjesnik
husar (od mađ. riječi *husz* – dvadeset; dvadeset seljaka imalo je obvezu opremiti jednog konjanika za rat) – vojnik lake konjice
hustiti – huškati

in politicis (lat.) – u politici, u političkim pitanjima

jurat (lat.) – student prava; pravnik

koterija (franc.) – klika, zatvorena grupa osoba koja spletkama provodi neke svoje uske interese

kredencionalist (lat.) – zamjenik, povjerenik; zastupnici u saboru imali su pravo na sjednicu poslati nekoga drugoga kao svoga zamjenika, s naptkom kako glasati

lasno – lako

majak (rus.) – svjetionik
marati – mariti
mazurka – poljski živahni ples popularan diljem Europe u 19. stoljeću
mesojeđa – vrijeme od Božića do Korizme, vrijeme poklada, karnevala
mitnica – brklja, rampa, najčešće na rubu grada, gdje su se naplaćivale razne pristojbe i slično
mjestopisni – zemljopisni, geografski

nenavidan – zavidan

ob fidelia servitia (lat.) – za vjernu službu
odsele – od sada
ország (mađ.) – država

pitaš – hraniš
pizma (grč.) – neprijateljstvo, mržnja, zloba
polonaisa (franc.) – poloneza, poljski narodni ples umjereno brzog tempa, u tročetvrtinskoj mjeri; od 18. stoljeća proširio se Europom kao dvorski i salonski ples, najčešće se izvodio kao uvodni ples
pospješiti – ubrzati
poša (tur.) – turban; šal, ogrtač
prislušnik – početnik, vježbenik u sudbenoj struci, askultant
prost – slobodan, pošteđen

reduta (franc.) – plesna dvorana; kralbuljni ples, maskenbal
ritmajstor (njem.) – konjički kapetan

skupljina – skupoća
stanica – brodska kabina
stekliš (kajk.) – »bijesni«, naziv za opozicionare ili vatrene pristaše neke ideje; kasnije naziv za Starčevićeve pravaše
subskripcija (lat.) – pretplata, dobrovoljni prilog; obveznica
surka – kratki, strukirani kaput crvene ili modre boje kakvoga su nosili Ilirci, dio narodne nošnje u nekim krajevima Hrvatske
Sylpha (grč.) – silfa, silfida, mitološka zračna vila; nježna žena

špag – džep

teremtetesati – glagol prema mađ. *teremtete*, blaga psovka poput »vrag ga odnio!«

toli – toliko

treba – potreba; *nije treba* – nema potrebe, ne treba

urbarijalski (lat.) – zemljišni, katastarski

varmeđski (mađ.) – županijski

vaška (tur.) – pas, pseto

vjetriilo – lepeza

zrenik – obzor, horizont